

Zprávy

Seznámil nás Makarenko

Moje vzpomínky na Libora Pechu (1926–2002)

Objevil se na nástupišti vlakového nádraží v Marburgu v únoru 1966, aby se zúčastnil prvního mezinárodního makarenkologického sympozia svolaného Centrem srovnávací pedagogiky naší univerzity ve městě Floto (NSR). Jasně si vzpomínám na jeho strohý pohled a nečekanou otázku: Kdo ještě ze socialistických států je účastníkem konference? Dostalo se mu odpovědi, že jeho kolegové odmítli pozvání. Libor Pecha vyjádřil upřímné politování a na okamžik se zamyslel.

V průběhu sympozia byl Libor Pecha samozřejmě centrem pozornosti, protože on jediný z účastníků sympozia navštívil Makarenkovo rodiště. S velkou dávkou pozornosti jsme sledovali jeho vyprávění o setkáních s bývalými chovanci a spolupracovníky Antona Makarenka. Text rozhovoru byl vydán v němčině ve sborníku materiálů sympozia a taktéž ve speciálním makarenkologickém vydání Neue Sammlung (č. 6, 1966). Právě v tomto časopise se objevil i neznámý dopis pedagoga-spisovatele jeho chovanci S. A. Kalabalinovi ze dne 2. listopadu 1938, jehož kopii L. Pecha obdržel osobně od Semjona Afanasjeviče v Olomouci.

Publikace dopisu vyvolala protest A. Bolce (makarenkolog z NDR), který vytýkal českému kolegovi, že nelegálně předal dopis „marburským falsifikátorům“. Okolnosti této události popsal A. Bolc v doktorské disertaci na téma O překrucování Makarenkova díla západoněmeckými vědci obhájené v roce 1969 na Univerzitě Humboldta v Berlíně. Představte si, že tato událost proběhla rok po vpádu armád „bratrských republik“ do ČSSR.

Libor Pecha byl prvním zahraničním vědcem, který nejenom znal prostředí kolem Makarenka, ale také pracoval s archivními materiály. Byl vždy otevřen diskusi a spolupráci s námi bez ohledu na všemožné politické důsledky, a tím se vlastně lišil od ostatních kolegů „zavřených“ v socialistickém táboře.

Byl mimořádným člověkem, zabýval se psychologíí a grafologií, střílel z luku, sjížděl horské řeky na kanoi, miloval přírodu a zvláště lesy a hory.

Znal živočichy a rostliny své vlasti dle „jména a příjmení“ a nejen v češtině, ale také v latině, němčině a ruštině. V jeho domácnosti byl vždy přítomen pes a on uměl komunikovat se psy všech ras v jakémkoliv státě světa. Přítom byl důsledným a přesvědčeným pacifistou.

Jeho inteligence, ohleduplnost, přílišná pečlivost badatele na mne vždy silně působila. Bez nadsázky mohu říci, že Libor byl mým učitelem, kolegou a skutečným kamarádem po dobu více než 30 let. Přátelili jsme se i s rodinami, poměrně často se setkávali nejen v našich zemích, ale také v SSSR, NDR, Polsku, Maďarsku a všude jsme diskutovali o záhadné osobnosti Makarenka, o jeho roli a místě ve světové pedagogice.

Libor měl snahu obnovit skutečný profil pedagoga-spisovatele, oprostit ho od následků kanonizace, otevřít studentům dědictví tohoto novátora. Zkrátka Libor Pecha byl jedním z nejvýznamnějších makarenkologů světa. Proto je samozřejmostí, že byl ve vedení naší mezinárodní asociace od okamžiku jejího zřízení v Poltavě v roce 1991. Avšak jeho tvůrčí život byl pevně spojen také s woodcraftismem (vědomosti o lese) – ve vztahu k mládežnickému hnutí založenému v roce 1904 americkým autorem knih o zvířatech Ernestem Thompsonem Setonem a shodným s boyskautismem. Toto hnutí je orientováno na život severoamerických indiánů, jejich poměry a zvyky. Woodcraftmanem se Libor stal ještě před válkou, tzn. mnohem dřív, než se seznámil s dědictvím Makarenka, a jeho láska k přírodě a životu indiánů měla své kořeny ve woodcraftismu. S entusiasmem organizoval pro chlapce letní tábory ve stanech a využíval tam zkušenosti svého (idola) oblíbence Antona Semjonoviče při vedení mimoškolních aktivit.

Přesto, že jeho vlastností byla otevřenost, přece jen před námi marburci něco tajil. Příčinou jeho mlčení byly bezpochyby politické momenty. V čem ale spočívalo Liborovo tajemství? Chovanci Makarenka mu vyprávěli o mladším bratrovi Antona Semjonoviče, který emigroval do Francie, když ve vlasti zuřila občanská válka. Libor měl v úmyslu najít tohoto běloemigranta, ale po krachu Pražského jara pochopil nereálnost tohoto ušlechtilého záměru. Proto mi můj přítel konečně pověděl o svém tajemství.

Do dnešního dne si pamatuji na podrobnosti toho historického okamžiku pro celou makarenkologii. V září 1969, rok po založení laboratoře Makarenko-referátu, přijel Libor Pecha, docent pedagogiky Univerzity Palackého v Olomouci, do Marburgu a pověděl mému kolegovi a mně o řadové pracovní cestě do SSSR, o práci v moskevských a charkovských archivech, o setkáních s chovanci Makarenka. Pro nás to všechno bylo absolutně nové.

Po rozhovoru mi Libor sdělil „v tajnosti“:

Všechno, co teď bylo řečeno, neznámá nic ve srovnání s tím, co ukrývám v sobě již několik roků: chovanci mně řekli, že v Paříži bydlí mladší bratr Makarenka, bývalý důstojník carské armády!

Má první reakce na tuto neuvěřitelnou zprávu byla:

- To není možné! Však v celé sovětské makarenkologii o tomto faktu nikdo neztratil ani slovo – ani Medynský, Balabanovič, Morozovová, Něžinský! Ale pokud je to pravda, okamžitě zítra do Paříže!!!

Liborova odpověď zněla:

- To není jednoduché, nemám adresu.

A hned jsme byli v koncích. Ve Francii totiž není úřad, který se zabývá evidencí adres. Kromě toho jsme zatím nechtěli nikoho do našeho tajemství zaskvěcovat. Obrátili jsme se o radu na Národní pedagogický ústav v Paříži, avšak neúspěšně. Žádoucí výsledek se dostavil teprve po oficiální žádosti na Ministerstvo vnitra Francie, které doručilo můj dopis Vitaliji Makarenkovi, jenž bydlel v té době v domově důchodců ve městě Hyeres blízko Toulonu. Od tohoto okamžiku započalo naše dlouholeté dopisování a spolupráce. Na závěr se objevily jeho vzpomínky na mládí A. S. Makarenka, které byly poprvé vydány v Marburgu v roce 1973 v němčině a v roce 1985 v ruštině, pak v Kijevě v časopise Радянська (Рідна) школа v roce 1991 v ukrajinštině. To všechno by nebylo možné bez upřímnosti a důvěry Libora Pechy.

Jeho labutí písní byla kniha Krutá poema. Makarenko – jak ho neznáme, která byla vydána v Brně v roce 1999. Vydání této knihy v ruštině je povinností makarenkologů celého světa.

Götz Hillig

Slovo o autorovi vzpomínky

Prof. Götz Hillig v současné době je vedoucím Makarenko-referátu v Ústavu srovnávací pedagogiky na marburské univerzitě. Prof. Hillig není ani náhodným, ani sporadickým makarenkologem, nýbrž vědcem, který celý svůj život zasvětil zkoumání a popularizaci díla a života Makarenka. Téměř hned po absolvování Univerzity Filippa ve Frankfurtu nad Mohanem, kde studoval germanistiku, pedagogiku a zeměpis a toužil po učitelské kariéře, se seznámil s dílem A. S. Makarenka. Dle jeho slov tato skutečnost změnila jeho životní plány a od roku 1966 vyrazil na badatelskou cestu. Za krátkou dobu se z mladého výzkumníka stal nejvýkonnější, nejplodnější a světově uznávaný makarenkolog. Byl uznáván jak na východě, tak i na západě, i když na druhé straně byl velmi obávaný a také ostře kritizovaný.

Na této cestě se prof. Hillig seznámil, spřátelil a dlouhodobě spolupracoval s doc. L. Pechou, o čemž píše ve své vzpomínce, a velice tuto spolupráci oceňuje. Mohu s potěšením říci, že to nebyl jediný zdroj inspirace původem z Československa. Prof. Hillig se zmiňuje o okolnostech vzniku samotné myšlenky o založení Makarenko-referátu na marburské univerzitě a popisuje svůj příjezd do Olomouce v roce 1967 na konferenci o Komen-

ském. Tenkrát se dozvěděl, že v Praze existuje Komenienologické oddělení na Pedagogickém ústavu Akademie věd Československa. Na základě tohoto zjištění padlo rozhodnutí o zřízení výzkumné jednotky v Marburgu, která se by se měla zabývat 1) zpracováním vědecké biografie pedagoga a spisovatele A. S. Makarenka, 2) přípravou vydání Makarenkova díla oproštěného od ideologických a konjunkturních vstupů, 3) zkoumáním vlivů Makarenka a jeho knih v různých zemích: kapitalistických, socialistických a rozvojových.

Prof. Hillig je přísný faktograf, autor velkého množství publikací, neúnavný popularizátor Makarenkova díla, je stálým účastníkem nejrůznějších konferencí a také aktivním organizátorem různých akcí. Uznáním jeho vkladu do makarenkologie je jeho zvolení předsedou Mezinárodní asociace makarenkologů, do jejíhož užšího vedení byl zapojen i doc. L. Pecha.

A. Pavlov Olomouc

Ohlédnutí za plodnou prací a životem docenta PhDr. Jiřího Vomáčky, CSc.

V lidském životě jsou chvíle plné očekávání. Otevíráme se jim a jsme plni nadějí. Jsou však i chvíle, nad kterými se vznáší opar smutku z loučení. Nejtěžší, co člověka potkává, je, musí-li se rozloučit s někým blízkým navždy.

V pátek 22. listopadu jsme se ve smuteční síni českolipského hřbitova rozloučili s vynikajícím odborníkem a vzácným člověkem, docentem Jiřím Vomáčkou. Zákeřné chorobě podlehl ve věku 72 let.

Na katedru pedagogiky a psychologie Fakulty pedagogické Technické univerzity v Liberci přišel před osmi lety z Univerzity v Ústí nad Labem, kde působil jako prorektor. Stal se jejím vedoucím a vytvořil nosnou koncepci komunikativní pedagogiky a multikulturní výchovy. Vědeckou touhou docenta Vomáčky bylo, aby naše Technická univerzita v Liberci, ležící v trojúhelníku zemí Česká republika, Spolková republika Německo a Polsko, přispěla svým podílem k nové evropské kultuře. Za jeho vedení jsme uspořádali tři mezinárodní konference k obnovenému hledání jednoty evropské kultury. Velmi důsledně dbal i o dodržování univerzitní kultury a velmi těžce nesl její porušování. Příznačným rysem jeho pedagogického myšlení bylo stále úsilí dobírat se hlubších souvislostí pod měnlivým povrchem výchovných jevů. Inspiraci nacházel vždy v kulturním rozvoji naší země.

Hlavní a životní láskou docenta Vomáčky byla příprava učitelů pro 1.–5. ročník základní školy. Sám navštěvoval dvoutřídní venkovskou školu a její prostředí ho celoživotně ovlivnilo. Vzpomínal na moudré vesnické učitele, jejich vztah k žákům i k národní kultuře. Tento jeho silný postoj byl i důvodem, že nezahořkl, když po roce 1968 musel na dvacet let opustit svou práci

na Pedagogické fakultě v Ústí nad Labem, kde řešil otázky jak usnadnit dětem s drobnými postiženími otázky školního učení a v duchu Komenského přispět k tomu, aby učení pro ně bylo příjemné a výsledek mocný. Obdivoval Lindnerovy názory na tzv. národního učitele, vysokoškolsky vzdělaného, přímého účastníka národní kultury.

Rozhodl se proto k vysokoškolskému studiu na dvou pražských fakultách – pedagogické a filozofické. Jak říkal, měl to štěstí, že se setkal s řadou velkých pedagogických osobností. Byl nejlepším žákem profesora Příhody, který o něm prohlásil, že byl obdarován srdcem dychtícím po dobru. Tím vyjádřil i nejvýraznější rys osobnosti docenta Vomáčky.

Mé letmé zamyšlení nad profesní činností vzácného člověka, přítele Jiřího Vomáčky, nemůže být úplně bez zmínky o jeho osobní kultuře. Od malička miloval lidovou píseň a zpěv. S oblibou citoval slova Františka Halase: „Cože by z nás bolo, keby tých písničiek na světě nebolo. Bylo-li srdce i tělo proháněno, přiskočila k posile nakonec ona, a kde slovo selhávalo, spustilo si muziku, a jí pak umocněno, přivolávalo síly čisté, zaklínalo nečisté za stálého dotazování osudu.“ Proto také vydržel zpívat půl století v Pěveckém souboru Česká Lípa.

Druhou velkou láskou mu bylo výtvarné umění. Jeho minigalerie výtvarných děl přítele, akademického malíře Rudolfa Novotného, mu byla zdrojem potěšení a současně svědectvím tvůrčích sil člověka. Dokazuje, že mýtus a dějiny poznamenaly naši vlast a daly jí ráz, jež cítí každý Čech. Žijeme krajinou, přizpůsobujeme se jí, ale také ona žije námi a námi je poznamenána. Všemi těmi uměleckými aspekty obohacoval Jiří Vomáčka svou vysokoškolskou výuku budoucích učitelů i své kolegy na katedře. Patří mu za to náš upřímný dík, stejně jako za dar přátelství, kterým nás obohacoval, za jeho nezištnou pomoc a upřímnou radost z každého, byť sebemenšího úspěchu jeho kolegů a spoluobčanů.

Odešel dobrý člověk. V našich srdcích však zůstává. Čest jeho památce.

Josef Horák

Dokumenty

Mládež buduje Evropu

(6. konference evropských ministrů zodpovědných za mládež,
Solun, Řecko, 7.–9. listopad 2002)

Rezoluce o prioritách sektoru mládeže Rady Evropy pro léta 2003 až 2005

Uznávající Rezoluci (98) č. 6 Rady ministrů o politice Rady Evropy vůči mládeži a závěry 5. konference evropských ministrů zodpovědných za mládež, pořádané v Bukurešti 27.–29. dubna 1998,

berouce v úvahu vývoj od bukureštské konference a nové výzvy, jimž Evropa a zvláště mladí lidé musí čelit,

berouce v úvahu Vilniuskou deklaraci o regionální spolupráci a upevnění demokratické stability v širší Evropě, přijatou Radou ministrů 3. května 2002 na jejím 110. zasedání,

berouce v úvahu důležitost, již rada Evropy přikládá partnerství mezi vládami, sdruženími mládeže a jejich sítěmi ve vytváření a naplňování politik vůči mládeži,

berouce v úvahu cíle sektoru mládeže Rady Evropy, především:

- napomáhat mladým lidem v nacházení cest k překonávání obtíží, jimž čelí, a v naplňování jejich vlastních představ,
- pobízet mladé lidi k zapojení do procesu přibližování evropské jednoty, založené na principech a hodnotách pluralitní demokracie, lidských práv a vlády zákona,
- posilovat mladé lidi prostřednictvím mimoškolní výchovy/vzdělávání a metod participace, aby hráli aktivní roli v posilování občanské společnosti v Evropě,
- rozšiřovat a podporovat rozvoj politik mládeže v Evropě,

my, evropští ministři odpovědní za mládež, jednající v Soluni od 7. do 9. listopadu 2002, deklarujeme, že na níže uvedené by mělo být pohlíženo jako na prioritní oblasti sektoru mládeže na příští tři roky.

1. **Podpora interkulturního dialogu a míru**, se zvláštním důrazem na:

- podporu zprostředkování, vytváření míru a řešení konfliktů,
- interkulturní dialog a dialog mezi civilizacemi,
- vzdělávání a vytváření kapacit evropských organizací mládeže, založené na metodologii interkulturního učení se.

2. Výchova k lidským právům a podpora lidské důstojnosti a sociální soudržnosti, se zvláštním důrazem na:

- boj proti rasismu, netoleranci a všem formám diskriminace,
- rozvoj sociální soudržnosti,
- boj proti sociální exkluzi mladých lidí,
- boj proti násilí v každodenním životě.

3. Participace a demokratické občanství, se zvláštním důrazem na:

- výchovu a vzdělávání nových demokratických vedoucích a multiplikátorů,
- podporu a rozvoj nevládních demokratických organizací a sítí mládeže,
- participaci a umožnění přístupu mladých lidí, obzvláště znevýhodněných a minoritních skupin, do demokratických institucí a procesů,
- snížení překážek pro participaci mládeže na místní, regionální, národní a evropské úrovni,
- ustavení a náležité fungování nevládních demokratických reprezentativních orgánů mládeže na místní, regionální a národní úrovni.

Celkový program sektoru mládeže by měl být realizován při současném uvědomování si následujících dvou strategických priorit, jež vytvářejí společný základ aktivitě Rady Evropy v oblasti mládeže:

1. Podpora vytváření a rozvoje národních politik mládeže, se zvláštním důrazem na:

- srovnávací analýzu národních politik mládeže, včetně rozvoje prostředků a kritérií hodnocení na národní úrovni,
- podporu rozvoje národních politik mládeže, zejména v nových členských státech Rady Evropy,
- vytváření národních strategií v oblasti mládeže a odpovídající legislativy,
- vztahy mezi politikou mládeže a politikou ve vztahu k dětem,
- přístup k zranitelným mladým lidem,
- uznání mimoškolní výchovy a vzdělávání/učení se a jeho doplňujícího vztahu vůči formálnímu vzdělávání,
- informace a poradenství pro mladé lidi, příspěvek mladých lidí ke společenské a kulturní inovaci, vzdělávání o životním prostředí,

- podporu partnerství mezi vládami a organizacemi mládeže při definování, realizaci a hodnocení národních politik mládeže.

2. Oblast mládeže a její významnější brání v úvahu v rámci jiných aktivit Rady Evropy,

což především znamená:

- účast zástupců statutárních orgánů sektoru mládeže v mnohých pracovních výborech a strukturách Rady Evropy,
- konzultování Poradního výboru Rady Evropy s Výborem ministrů či jemu podřízených mezivládních výborů, pokud se týče právních textů, jež mají zvláštní dopad na mladé lidi,
- svolávání pravidelných setkání Koordinační skupiny generálního tajemníka Rady Evropy,
- aktivní účast sektoru mládeže v integrovaných a multidisciplinárních programech Rady Evropy.

Při realizaci těchto priorit by měl sektor mládeže také posílit svou spolupráci s dalšími mezinárodními organizacemi (např. UNESCO, UNICEF) a prostřednictvím dohod především s Evropskou unií. Tato spolupráce by se měla zaměřit na výchovu a vzdělávání mladých vedoucích a pracovníků s mládeží, výzkum v oblasti mládeže a informací a dokumentaci.

Závěrečné prohlášení

My, ministři odpovědní za mládež, kteří se setkali v řecké Soluni ve dnech 7.–9. listopadu 2002 u příležitosti 6. konference evropských ministrů odpovědných za mládež:

- zdůrazňující základní úlohu mladých lidí při rozvoji demokratické a mírové společnosti otevřené světu;
- podtrhující zvláštní úsilí Rady Evropy společně s organizacemi mládeže, zejména Evropským fórem mládeže, které se během posledních 30 let zaměřily na podporu aktivní participace mladých lidí a jejich podíl na vytvoření jednotnější společnosti;
- uvědomující si důsledky rostoucího počtu teroristických útoků, s ohledem na demokratickou stabilitu, svobodu lidí, ochranu lidských práv a boj proti všem formám diskriminace;
- vědomí si toho, že i v dnešní Evropě jsou stále ještě některé země a regiony předmětem otevřeného konfliktu, a uvědomující si, že stále ještě existuje nerovnost příležitostí pro ženy a muže;
- zdůrazňující, že přístup k základním právům, vzdělání, pracovním možnostem, zdravotní péči, technickým vymoženostem a přiměřeným životním podmínkám jsou předpokladem pro aktivní participaci mladých lidí ve společnosti;

- uvědomující si, čeho bylo dosaženo v návaznosti na předcházející konference Rady Evropy, první světové konference ministrů odpovědných za mládež pořádané Organizací spojených národů v roce 1998 v Lisabonu, na odkaz na otázky mládeže v Deklaraci Evropské rady v Laekenu v roce 2001 a publikaci Evropské komise „Bílá kniha – Nový impuls pro evropskou mládež“;
- vítající současný rozvoj spolupráce mezi Radou Evropy a Evropskou komisí, UNICEF, UNESCO a Paktem stability jihovýchodní Evropy v oblasti mládeže,

prohlašujeme, že:

1. Násilí, války a terorismus jsou pro společnosti vybudované na pluralitní demokracii a respektu k lidským právům neakceptovatelné. S cílem toto zastavit apelujeme na mezinárodní komunity, zejména Radu Evropy, aby vyvinula ještě silnější úsilí k přípravě mladých lidí žít aktivně a demokraticky a bojovat proti extremismu a propagandě. Zvláštní pozornost by měla být věnována současným konfliktním oblastem, zvláště jihovýchodní Evropě a Kavkazu.
2. Politiky mládeže musí být co nejkomplexnější, musí brát v úvahu všeobecné potřeby mladých lidí a uznávat jejich jedinečnost a originální pohled na věc. Politiky mládeže by měly zvláště:
 - 2.1 Být postaveny na obecných hodnotách pluralitní demokracie a lidských práv a sledovat takové cíle, jako je spravedlnost, respekt k jednotlivci, přístup k vlastní kultuře, stejné příležitosti pro ženy i muže a sociální soudržnost.
 - 2.2 Mít působnost napříč různými sektory stejně tak, jako by měly mít místní, regionální i národní dimenzi.
 - 2.3 Obsahovat oblast vzdělávání s ohledem na očekávání mladých lidí, a podporovat přístup mladých lidí k autonomii stejně jako jejich smysl pro odpovědnost a vlastní rozhodnost, a to prostřednictvím zejména dobrovolné činnosti.
 - 2.4 Umožnit aktivní participaci mladých lidí v rozhodnutích, která se jich přímo týkají, a povzbudit jejich účast na životě společnosti.
 - 2.5 Umožnit přístup mladých lidí na trh práce, a to prostřednictvím vhodných projektů a systému školení, která pomohou zlepšit jejich pracovní příležitosti.
 - 2.6 Umožnit přístup mladým lidem, zejména mladým lidem s omezenými možnostmi, k informacím, které se jich týkají, a to hlavně pomocí nových komunikačních technologií.
 - 2.7 Podporovat mobilitu mládeže tím, že se budou snižovat překážky ad-

- ministrativního a finančního charakteru, a podpořit rozvoj kvalitních projektů.
- 2.8 Podpořit neformální vzdělání/učení mladých lidí stejně jako i rozvoj vhodných způsobů jak uznávat zkušenosti a dovednosti získané v rámci působení v mládežnických organizacích a dobrovolnou činností na místní, národní a evropské úrovni.
 - 2.9 Podporovat spolupráci mezi politikou mládeže a politikami ve vztahu k dětem, rodině.
3. Přes rozdíly v jednotlivých zemích můžeme sledovat určité všeobecné trendy v situaci mladých lidí:
- 3.1 Mladí Evropané prožívají delší a komplexnější přechod k dospělosti. Delší dobu svého života se věnují studiu a vzdělávání a déle zůstávají bydlet u rodičů.
 - 3.2 V mnoha evropských zemích je nezaměstnanost mladých lidí vyšší, než je průměrná nezaměstnanost, a regionální rozdíly jsou v tomto smyslu stále zřetelné. Podíl nezaměstnanosti mladých lidí těsně po dokončení studia a mladých lidí z řídky obydlených oblastí je nadprůměrný.
 - 3.3 Na území celé Evropy roste ekonomická závislost mladých lidí na rodině a sociálním zabezpečení. Nerovnost v možnosti získat vzdělání neklesá.
 - 3.4 Nejistota v možnosti získat příležitost v současné společnosti, globalizace, rozvoj biotechnologií a ochrana životního prostředí jsou oblastmi vnímané mladými Evropany stále citelněji.
V tomto smyslu však:
 - 3.5 Je silná potřeba svobody kulturního vyjadřování, kreativity a individuálního přístupu dnešních mladých lidí, kteří sami sebe vnímají jako nositele kultury, inovací a nových vyjadřovacích forem.
 - 3.6 Mladí lidé mají velmi pozitivní pohled na demokracii, přestože jsou rovněž často kritičtí ke způsobu práce institucí.
 - 3.7 Účast v občanských organizacích je v Evropě nejpodporovanější forma participace s největším zájmem ze strany mladých lidí, ačkoliv počet členů v asociacích se v každé zemi liší.
 - 3.8 Přestože malé množství mladých Evropanů má netolerantní sociální xenofobní názory, velká většina je otevřená a pozitivní vůči kulturám, etnickým a sociálním rozdílům v evropském světě.
4. Členské státy by tyto zmíněné trendy měly brát v úvahu při vytváření a implementaci politik mládeže a zajistit nezbytné podmínky pro mladé lidi a jejich organizace tak, aby se mladí lidé mohli stát partnery těmto politikám.

5. Pro zajištění jednotnosti mezi politikami mládeže v jednotlivých členských státech Rady Evropy je nepostradatelná bližší spolupráce mezi Radou Evropy a orgány Evropské unie prostřednictvím dohod o partnerství.
6. Sektor mládeže Rady Evropy by měl pokračovat ve svém intenzivním úsilí tak, aby programy a pracovní metody byly lépe využívány, aby byly dále využívány inovace a experimenty, které poznamenaly práci Rady Evropy během posledních 30 let. V tomto smyslu doporučujeme Výboru ministrů Rady Evropy:
 - 6.1 Revidovat Rozhodnutí Rady Evropy (98) o politice mládeže s tím, že vezmou v úvahu současné Prohlášení stejně jako Rezoluci, která byla přijata během 6. konference o prioritách sektoru mládeže na další tři roky a o situaci mladých lidí v konfliktních oblastech.
 - 6.2 Posílit akční prostředky Evropského fondu mládeže s ohledem na rozšíření počtu mladých lidí a organizací Evropy účastnících se programu, aby se výrazně zvýšil počet žádostí o financování projektu.
 - 6.3 Podporovat práci Evropských center mládeže ve Strasbourgu a v Budapešti a rozvoj vhodných forem spolupráce mezi existujícími centry mládeže v členských zemích, které by mohly přispět k implementaci cílů a priorit politiky mládeže Rady Evropy.
 - 6.4 Podpořit rozvoj národních politik mládeže na společných všeobecných principech a co nejvíce začlenit mladé lidi a jejich organizace do vytváření a implementování těchto politik.
 - 6.5 Zajistit, že oblast mládeže bude více brána v úvahu v rámci aktivit Rady Evropy, a tím dát reformě sektoru mládeže, jak byla přijata v roce 1998, konkrétní podobu.

Děkujeme PhDr. Břetislavu Hofbauerovi (AICY) za poskytnutí tohoto významného materiálu.

Na pomoc autorům

Jak psát recenze

Vladimír Spousta

Abstrakt: Příspěvek je určen především méně zkušeným recenzentům. Objasňuje recenzi jako literární útvar vědecké a umělecké kritiky. Vymezuje čtyři okruhy potenciálních čtenářů recenzí a v analytické exkurzi ozřejmuje koncepční, metodologické, obsahové i formální náležitosti recenze tak, aby byla s to uspokojit i náročného čtenáře.

Klíčová slova: recenze, autorecenze, lektorský posudek, anotace, režim řeči, obsah recenze, popisně informační aspekt, analyticko-kritický aspekt, metodologický aspekt, hodnotící aspekt

Dříve než se pokusíme postihnout vše, co by měla dobře, tj. kvalitně napsaná recenze obsahovat, a ozřejmit její koncepční, metodologické a formální náležitosti, zrekapitulujme několik základních údajů o recenzi tak, jak je přináší slovníková a literárněvědná literatura.

1. Terminologická exkurze a historické ohlédnutí

Odborný termín **recenze** je odvozen z latinské složeniny *re + censere* = posuzovat, konat přehlídku, v duchu přehlížet, uvažovat. V současném jazykovém povědomí se recenzí rozumí kritické posouzení (ocenění) nějakého odborného, vědeckého či uměleckého díla, tedy posudek díla po jeho zveřejnění. Např. Masarykův slovník naučný (1932) osvětluje pojem recenze takto: „*Recense* (z *lat.*), *přehliídka, úprava textu nějakého spisu (vlastní i vydavatelova, též kritická), posudek, kritika.*“ Komenského slovník naučný (1938) jej vymezuje těmito slovy: „*Recense (lat.), původně censura ve starém Římě, nyní kritika.*“ Obdobně uvádí heslo recenze též Ottův slovník naučný (2000): „*Recense, lat., původně přehliídka censorova ve starém Římě, pak kritická úprava textu některého spisovatele, pak tolik co kritika, zejména kritika vědecká.*“

Teprve Velký slovník naučný m/ž (1999) objasňuje dva významy slova recenze: „*1. shrnující zhodnocení vědeckého nebo uměleckého díla; posudek,*

kritika; 2. posuzovací řízení, jímž prochází vědecké nebo umělecké dílo před vydáním.“ Jedná se tedy o žánr literární, vědecké a umělecké kritiky. Výsledek tohoto řízení, tj. hodnocení díla před jeho publikováním (obvykle pro interní potřebu nakladatelství) se označuje souslovím **lektorský posudek**.

Recenze jako posudky literárních děl jsou zvláštním druhem velmi úzce zaměřené bibliografie. Rozlišováno bývá několik druhů recenze. Jestliže recenzent kriticky obhlíží v jedné recenzi více publikací, pak se jedná o **souhrnnou recenzi**, je-li posuzovatelem recenzovaného díla sám jeho autor, ustálilo se pro označení takové recenze název **autorecenze**.

Rozmach recenze v dnešním pojetí úzce souvisí s vynálezem knihtisku, díky němuž vzrostla potřeba registrovat, evidovat a třídit vzrůstající knižní produkci, a se vznikem prvních knižních katalogů a časopisů. Je však spojen i s vývojem bibliografie a bibliografických soupisů, kdy se ze stručné hodnotící informace o obsahu publikace, kterou známe dnes pod pojmem **anotace**, zrodila dnešní podoba recenze. K rozvoji recenze v české literatuře dochází ke konci 18. století (za J. Dobrovského). S významem publicistiky a vědecké literatury v 19. století roste i význam recenzování a recenze. Tehdy se rozvíjel i fejeton, vtipná a zábavná úvaha causerie (z franc., čti *kózzri*), referát, reportáž (z franc.), tj. literárně zpracovaná zpráva, vědecká stať, studie či esej (z angl.), tj. umělecky zpracovaná úvaha na určité téma jako literární útvar na pomezí krásné a věcné literatury, v níž se spojují hodnoty estetické s informativními. Od doby osvícenství se recenze jako specifický žánr stala trvalou součástí vědecké literatury.

Recenzenti (tj. autoři recenzí) zaměřují pozornost především na nově (poprvé) publikovaná díla, řidčeji na nová vydání staršího díla. Zveřejňují je nejčastěji v odborném či vědeckém periodiku (časopise, sborníku) příslušejícímu oboru recenzovaného díla. Pokud se – ať již z jakéhokoli důvodu – rozhodnou, že nebudou recenzi publikovat pod svým pravým (občanským) jménem, ustálil se určitý úzus při užívání různých (více či méně identifikovatelných) šifer a pseudonymů.

Každý, kdo chce být informován o nových publikacích ze svého oboru (eventuálně z příbuzných disciplín), pročítá v odborném tisku recenze a sleduje, co a jak mu recenzent jako potenciálnímu čtenáři recenzovaného díla sděluje, tj. čeho si všímá, k čemu se staví kriticky, čím a jak argumentuje a jak dílo hodnotí jako celek. Protože se v posledních letech stále méně často setkávám s dobře, kvalitně napsanou recenzí, tj. recenzí, která by mě objektivně – byť s určitou mírou subjektivního vidění recenzenta (a přijatelné autorské licence) - informovala o recenzovaném díle *ve všech aspektech* a s citem pro vyváženost různých pohledů, zamýšlím se nad recenzí a jejím posláním. Zjišťuji přitom, že napsat dobrou recenzi není snadné.

2. Kdo čte recenze a co od nich očekává?

Zvažme tedy, co čtenáři recenzí od nich očekávají. Zájem čtenáře o určitou recenzi může být vyprovokován v podstatě čtyřmi pohnutkami. Recenzi určitého vědeckého díla vyhledává především proto, že ho interesuje:

1. **problematika recenzovaného díla** – pravděpodobně nejčastější důvod čtenářského zájmu, projevuje ho nejpočetnější okruh čtenářů příslušného vědního oboru, kteří chtějí být informováni o tom, které otázky jsou v popředí „jejich“ vědní disciplíny a které z nich jsou aktuálně pojednány i literárně (z hlediska čtenáře dominuje *popisně informativní aspekt*),
2. **způsob, jakým autor díla k dané problematice přistupuje**, jak ji pojímá, jaké postupy při jejím zpracování volí, kterých metod při řešení využívá (a s jakým výsledkem), které metody preferuje (a proč), jak problém zpracovává a jak o výsledcích svého bádání referuje (jaká je jazyková úroveň jeho výpovědi), jak promyšlí literární podobu své práce (její obsah), jak ji strukturuje a do jakých dílčích celků (kapitol a subkapitol) rozvrhuje její finální tvar (uplatněn je především *metodologický aspekt*),
3. **osobnost autora recenzovaného spisu**, sféra jeho aktuálního vědeckého zájmu, jeho tvůrčí vědecká potence, jeho schopnost problém separovat, vyčlenit ze širšího pole problémů daného vědního oboru (ale i ze sféry svých osobních odborných zájmů) a osamostatnit ho tak, aby byl výzkumně uchopitelný a následně literárně zpracovatelný, tedy veškeré jeho schopnosti metodologické (převažuje *informativní a metodologický aspekt*),
4. **osobnost recenzenta a jeho způsob recenzování**, tzn. především postupy uplatňované při analýze díla, formální a jazyková úroveň recenze, jak o díle referuje a jak formuluje své názory, kritické postřehy, připomínky a hodnotící soud, a to zvláště tehdy, kdy recenzent vyslovuje své mínění o publikaci, jejímž autorem je sám čtenář recenze (v popředí je *metodologický aspekt*).

3. Obsahové a metodologické aspekty recenze

Psaní recenze představuje značně náročnou činnost – a to z několika důvodů. Především proto, že je to obvykle první kriticky orientované – a navíc zveřejněné – vyjádření o vydaném díle, přičemž recenzent je při vynášení svých soudů odkázán jen na svoje znalosti oboru, v jehož teritoriu má autor recenzovaného díla „domovské právo“, a na svoji intuici, jasnožřivost, bystrozrakost a pronikavost pohledu, předvídavost a schopnost odhadu, protože se nemůže opírat o žádné již publikované hodnocení předmětného díla. A přitom se – na straně druhé – jeho recenze často stává cenným doku-

mentárním materiálem často a zjištěně využívaným jinými autory při tvorbě rozsáhlejších kritických studií.

Dobře napsaná recenze by měla splňovat několikero očekávání čtenáře. Každé recenzované dílo by mělo být nahlíženo minimálně **ze tří aspektů: popisně informačního, analyticko-kritického a hodnotícího.**

3.1 Popisně informační aspekt

1. Recenzent by měl v prvé řadě uvést **základní bibliografické údaje** o recenzovaném spise, a to ve formě tzv. *základní citace*, která obsahuje všechny údaje potřebné pro identifikaci publikace (nebo její části) a pro získání základní představy o jejím rozsahu, popřípadě i obsahu. Základní citace obsahuje tyto prvky v následujícím pořadí:

- příjmení a iniciály osobního (křestního) jména autora (autorů)
- *název publikace*
- pořadí vydání
- místo vydání
- název nakladatelství
- rok vydání
- rozsah publikace vyjádřený celkovým počtem stran (určuje jej číslo poslední stránky)
- standardní číslo

Při řazení uvedených prvků bibliografické identifikace recenzovaného díla respektujeme určitá pravidla. Obsah, formu a strukturu záznamů stanoví česká státní norma (ČSN ISO 690) z roku 1996 vydaná pod názvem *Bibliografické citace*, která byla vypracována Českým normalizačním institutem. Jak a která interpunkční znaménka užít při uvádění bibliografických dat, názorně a nejeфекtivněji objasní záznam konkrétního díla. Např.:

GARDNER, H. *Dimenze myšlení. Teorie rozmanitých inteligencí*. 1. vyd. Praha: Portál, 1999. 398 s. ISBN 80-7178-279-3.

Bibliografické údaje o recenzovaném spise je možné uvádět též v podobě tzv. **zkrácené citace**, která obsahuje *minimální údaje* o knize, tzn. jen ty údaje, které jsou k identifikaci publikace nebo její části zcela nezbytné. V praxi to znamená, že některé prvky základní citace vypustíme a uvedeme pouze tyto prvky:

- příjmení a iniciály osobního (křestního) jména autora (autorů)
- *název publikace*
- pořadí vydání
- místo vydání
- název nakladatelství
- rok vydání

- standardní číslo

Pokud je publikace dílem více autorů, citujeme jejich jména v tom pořadí, jak jsou v recenzovaném díle vytištěna. Uvádíme ovšem jména maximálně tří autorů. Je však možno citovat jméno pouze jednoho z nich

a sice toho, který je v pořadí první (obvykle proto, že dílo redigoval nebo že je z uvedených autorů nejvýznamnější), a za ně se připojí zkratka **aj.** (a jiní) nebo **et al.** (z lat. *et alii* = a jiní) nebo zkratka **a kol.** (a kolektiv).

MALINA, J., a kol. *O tvořivosti ve vědě, politice a umění*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1993. ISBN 80-901305-7-7.

2. Recenze by měla přinést i stručnou informaci o tom, co je **obsahem recenzovaného díla**, a seznámit čtenáře s jeho strukturou, tzn. členěním textu v kapitoly a podkapitoly, uvést jejich názvy, stručně, ale výstižně charakterizovat jejich obsah a stěžejní myšlenkový vklad autora, tzn. citovat nebo parafrázovat základní teze a tvrzení.
3. Recenzent má informovat o **konceptu díla**, o způsobu, jakým autor díla k dané problematice přistupuje, jak ji pojímá, o všech jeho složkách a jejich vzájemných vazbách, začlenit dílo do systému daného vědního oboru, do širších souvislostí společenských a vědeckých (případně uměleckých či literárních), ale též do kontextu se stavem, v němž se v současné době ocitá bádání o problému pojednaném v recenzovaném díle.
4. Důležitou složkou recenze jsou informace o **metodologických kvalitách** díla, o postupech aplikovaných při zpracování problému a o metodách užitých při jeho řešení, o výsledcích výzkumu, o jeho zpracování i jazykové úrovni výpovědi, ale též o literární podobě práce a její struktuře.
5. Recenzent by neměl opomenout ani informace o **formální, typografické úpravě díla**, tzn. zmínit se nejen o tom, jak je text (a jeho části) rozvržen, ale i o způsobu jeho detailnějšího členění a označování.
6. V závěru recenze čtenář obvykle očekává, že bude informován i o předpokládaném okruhu potenciačních zájemců a uživatelů recenzovaného spisu a o jeho čtenářské dosažitelnosti, tj. identifikační údaje o konkrétní instituci, v níž je možno si spis vypůjčit nebo zakoupit.

Zpracování této informační (úvodní) části recenze je z pozice recenzenta nejsnazší, protože základní údaje o díle v podstatě přejímá od autora díla. Bohužel někteří začínající recenzenti se domnívají, že tím splnili svůj úkol a takový elaborát (který je vlastně pouhým torzem recenze v pravém slova smyslu) považují za recenzi. K napsání takové „*informační recenze*“ pak jim ovšem postačí jen několik málo hodin, protože strukturu práce snadno vyčtou z jejího obsahu a doplní ji parafrázováním nebo citací několika vybraných autorových myšlenek.

Analyzovat myšlenkový přínos díla a kriticky posoudit jeho přínos pro příslušný vědní obor je však nepoměrně náročnější. Z tohoto důvodu také v některých recenzích analyticko-kritický aspekt absentuje nebo se autor recenze omezuje jen na nepodstatné, marginální a snadno postřehnutelné nedostatky, často jen formální povahy.

3.2 Analyticko-kritický a hodnotící aspekt

1. Vyslovit analyticko-kritický a hodnotící názor na dílo může recenzent jen za předpokladu, že se mu podaří vystoupit na onu pomyslnou vyvýšeninu vědění a znalostí příslušného oboru, která mu poskytne potřebný nadhled, rozšíří obzor a umožní mu proniknout i do vzdálenějších končin. Jen tak získá možnost problematiku pojednávanou v recenzovaném spise obhlédnout v širších interdisciplinárních souvislostech a odhalit i skryté, nečekané, ale mnohdy velmi inspirativní „příbuzenské“ vztahy. Kritikou a posuzováním díla z obou těchto aspektů by se recenzent měl proto snažit o to, aby vyslovené závěry nebyly jen výslednicí „pohledu“ z jeho (tj. subjektivně voleného) zorného úhlu, ale usilovat o to, aby měly i – a to převážně a především – dimenzi zmíněného „nadhledu“.
2. Takovou pozici může získat např. tím, že si jako ústřední opěrný bod svého uvažování o díle a jeho posuzování zvolí problém, který je podle jeho názoru stěžejním problémem toho vědního oboru, k němuž recenzovaný spis přináší, a prizmatem tohoto problému pak zkoumá a posuzuje jednotlivé složky díla, jejich vzájemné vztahy a proporcionální vyváženost.
3. Mezi nepsané povinnosti recenzenta patří důkladná analýza myšlenkového přínosu díla, na jejímž základě může kriticky hodnotit význam díla a upozornit na sporné, diskutabilní názory autora, eventuálně na mylná tvrzení a jiné omyly.
4. Součástí kritického náhledu na dílo je též analýza z hlediska užitých jazykových prostředků, tzn. respektování gramatických a ortografických pravidel a stylistická stránka díla.
5. Kritické analýze by měl recenzent podrobit také uspořádání a členění spisu z hlediska formálního a typografického.
6. Prestižní záležitostí každého recenzenta by měla být i snaha o uplatnění vlastní tvůrčí iniciativy, která může nalézt zpředmětnění např. v konfrontaci vlastních názorů s míněním autora recenzované publikace. Při takto vedené polemice je třeba obezřetně sledovat proporcionality a rozsah textu tlumočícího mínění autora recenzovaného díla a textu autora recenze, který by neměl svým rozsahem převažovat.
7. Recenzent má též na základě analýzy postihnout a kriticky zhodnotit místo, které zaujímá recenzovaný spis v dosavadní autorově tvorbě,

a také jeho význam se zřetelem k autorovu vědeckému (uměleckému) vývoji. Učinit tak může např. tím, že připomene ty autorovy práce, kterými sondoval některé dílčí otázky problematiky celistvě zpracované v recenzovaném spise, a naznačí jejich pozice vzhledem k recenzovanému dílu a zhodnotí i jejich vědecký význam.

8. Dobře napsaná recenze by měla ústít v analytické a kritické zhodnocení celkového významu díla, jeho přínosu pro příslušný vědní obor a vyslovit soud o odborné či vědecké hodnotě díla, případně i o míře jeho užitečnosti (potřebnosti) jako studijního materiálu.

Všem těmto v hrubých rysech načrtnutým požadavkům by měl recenzent v zájmu dosažení vysoké profesionální úrovně své recenze dostát. Aby jeho výpovědi vyzněly přesvědčivě a aby čtenáři nepochybovali o jeho odborné, vědecké úrovni a získal jejich důvěru, musí splnit jejich očekávání i v záležitostech týkajících se jazyka. Stejně jako autor recenzovaného díla musí i on nejen respektovat stávající jazykovou normu, platná ortografická pravidla a v daném vědním oboru vžitou a užívanou odbornou terminologii, ale měl by se též ztotožnit s tzv. **režimem řeči** příslušné odborné komunity a formulovat své soudy v jeho duchu a s ohledem na zvyklosti v něm ustálené. Co rozumíme pod pojmem režim řeči? Stručně a výstižně ho objasňuje V. Bělohradský (1998): *„Režim řeči je systém zkratk, které určité skupiny lidí přijímají jako shrnutí určitých jevů. Režim řeči stanovuje s větší či menší přísností, jaké zkratky je třeba používat, aby promluva byla uznána příslušnou mocenskou koalici jako důkaz, že rozumíme tomu, o čem hovoříme. Vědci mají velmi přísný režim řeči.“*

Napsat dobrou recenzi, tzn. po všech stránkách kvalitně, bezchybně, tedy na profesionální úrovni, není snadné a ne vždy se to daří, a to ani recenzentům, kteří jsou ve svém oboru uznávanými autoritami a sami jako autoři vědeckých prací předávají do tisku rukopis po všech stránkách perfektně připravený. Bohužel recenzent se může někdy (a snadno) ocitnout pod vlivem cizích zájmů nebo v situaci, kdy je na něho vyvíjen tlak s cílem dosáhnou změny jeho stanoviska při hodnocení určitého recenzovaného díla. Je záležitostí jen a jen jeho svědomí, zda (a do jaké míry) podlehe takovému tlaku a zda bude ochoten „upravit“ své hodnotící stanovisko podle představ autora recenzovaného díla (nebo jím delegovaného přímluvce) či instituce lobbující v intencích jeho zájmů a v jeho prospěch. Sám mohu z vlastní zkušenosti dosvědčit, že intervence tohoto druhu (jakkoli nedůstojné členů akademické obce) jsou praktikovány jak na úrovni osobní, tak institucionální.

Funkce recenzenta je možno zneužít např. i při oponování prací zaslaných do redakce odborného časopisu, nakladatelství nebo při posuzování výzkum-

ných projektů zaslaných grantovým agenturám. I když můžeme předpokládat, že recenzenti jsou nezávislí, na druhé straně musíme ale připustit, že jejich nezávislost je vždy jen iluzorní a nikdy není (a ani být nemůže) sto-procentní. Také oni patří k okruhu odborníků zabývajících se problematikou recenzovaného díla či projektu, i oni vzešli z určité teoretické školy a mají pocit sounáležitosti a pospolitosti s určitou vědeckou societou. Nikdy by však neměli ztratit vědomí, že tím základním krédem každého recenzenta by měla být *maximální objektivita a neokázalá pokora* před světem a člověkem, a to bez protěžování své osoby a svých názorů a zájmů.

4. Závěrem několik dobře míněných rad

Nezkušený, začínající recenzent však může být zaskočen i sám sebou – svou neodbytnou touhou zviditelnit v odborné komunitě své odborné (skutečné či jen vysněné) kvality. Recenzent posuzující dílo jiného autora – stejně jako autor vědeckého spisu z kteréhokoli oboru – který podlehne pocitu vlastní neomylnosti a bezbřehé všeznalosti předmětného problému, vstupuje tím vždy na „tenký led“, který se pod ním může kdykoli prolomit (a zjišťuje, že jednou vyřčené slovo nelze vzít zpět!). Před vyslovením svého soudu by nikdy neměl pustit se zřetele, že autor díla, které on recenzuje, pronikl do pojednané problematiky s největší pravděpodobností hlouběji a s větším rozhledem než recenzent, a to patrně i v případě, že se sám stejnou nebo obdobnou problematikou zabývá nebo se jí zabýval. Především pro začínající recenzenty rekapitulujeme na závěr několik užitečných (protože dlouholetými zkušenostmi prověřených) rad:

1. Plně respektuj smysl a funkci recenze.
2. Měj stále na mysli adresáta (čtenáře) recenze a uvědom si, že jím bude s velkou pravděpodobností též autor recenzovaného díla, který může tvé hodnotící soudy (zvláště budou-li ostře a nekompromisně formulované) vnímat velmi citlivě.
3. Samozřejmým, byť nepsaným požadavkem je, že recenzent formuluje své soudy vstřícně, konstruktivně a s „otevřeným hledím“.
4. Každé recenzované dílo by mělo být nahlíženo z několika aspektů: popisně informačního, analyticko-kritického a hodnotícího, ale též s výhledem aplikačním a s perspektivami budoucího vývoje problematiky recenzovaného díla (alespoň naznačenými).
5. Recenze musí být psána s přehledem a s nadhledem, ale také velkoryse (ne „hnidopišsky“).
6. Nestav se do role „všeznála“ a „všudybylka“. Nikdo není neomylný.
7. Uvědom si (a právem to můžeš předpokládat), že autor recenzovaného spisu pronikl do pojednávané problematiky s největší pravděpodobností

hlouběji, než ty jako recenzent (pokud se ovšem stejným nebo obdobným problémem právě nezabýváš).

Literatura

BĚLOHRADSKÝ, V. Režim řeči. *Nové knihy*, 1998, č. 1/2.

KOMENSKÉHO *slovník naučný*, sv. 9. Praha: 1938.

MASARYKŮV *slovník naučný*, díl 6. Praha: 1932.

OTTŮV *slovník naučný*, díl 21. Praha: 2000.

SPOUSTA, V., et al. *Vádemékum autora odborné a vědecké práce*. Brno: Masarykova univerzita, 2000, 158 s.

Velký slovník naučný m/ž. Praha: Diderot, 1999.

ZIKA, J. *Knižní recenze*. Praha: 1947.

SPOUSTA, V. Jak psát recenze. *Pedagogická orientace* 2003, č. 1, s. 101–109. ISSN 1211-4669.

Adresa autora: Doc. PhDr. Vladimír Spousta, Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, Poříčí 31, 603 00 Brno